

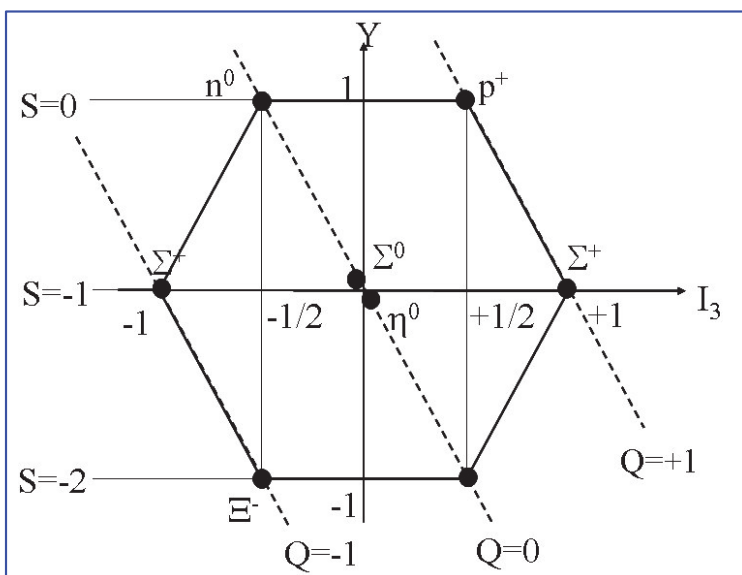
Ryc. 3.13. Proton (a) i cząstka Δ^+ są zbudowane tak samo – z dwóch kwarków *up* i jednego kwarku *down*; różnią się jedynie spinem, co powoduje, że cząstka Δ^+ jest aż o 30% cięższa niż proton (rys. dr T. Wróblewski © TW i GK)

Pozostaje jeszcze kwestia masy kwarków – i to jest problem „delikatny”. Mimo, że w każdym z nas są miliardy miliardów miliardów ($>10^{27}$) kwarków, ich masy znamy z bardzo kiepską dokładnością. Według najlepszych oczarowań, tak doświadczalnych jak teoretycznych, masa kwarku *up* zawiera się między $1,5 < m_{up} < 5$ a masa kwarku *down* między $5 < m_{down} < 9$, gdzie użytą jednostką jest stosowany już przez nas MeV/c^2 .

Zadziwiająca jest, że tak lekkie (trzy) kwarki, nieco cięższe jedynie od elektronu $m_e = 0,511 \text{ MeV}/c^2$, składają się na tak ciężkie *nukleony* (przypominamy, o masach około $938 \text{ MeV}/c^2$). Jest to oczywiście, efekt relatywistyczny – kwarki w nukleonach są tak „rozpędzone”, że ich gigantyczną energię kinetyczną obserwujemy jako wzrost masy. Kto to wyjaśni dokładniej, uzyska bez wątpienia Nagrodę Nobla!

3.10. Cząstki elementarne

Hipoteza kwarków okazała się niezwykle cenna dla badań teoretycznych (również doświadczalnych) nad cząstkami elementarnymi. Podobnie jak Sommerfeld w 1916 roku, tak fizycy jądrowi w latach 60-tych XX wieku wyszukiwali nowe liczby kwantowe, zachowane w przemianach cząstek „elementarnych”. Tworzyli również schematy, przypominające tablicę Mendelejewa. Przypominamy jedną z takich klasyfikacji, dla cząstek „ciężkich”, tzw. barionów.

Ryc. 3.14. Próba klasyfikacji „ciężkich” cząstek elementarnych, tzw. barionów: oktet barionowy; obserwowane cząstki zostały uporządkowane według spinu S i ładunku elektrycznego Q ; neutron znajdujemy w lewym górnym rogu a proton w prawym (rys. TW)

Wprowadzenie pojęcia kwarku bardzo uprościło klasyfikację cząstek. Według naszej obecnej wiedzy, kwarki mogą łączyć się jedynie w grupy po dwa (kwark + anty-kwark) lub w grupy po trzy, jak $uud = \text{proton}$, $udd = \text{neutron}$.

Zestawy kwark + anty-kwark nazywamy *mezonami*, czyli cząstkami „pośrednimi”. Rzeczywiście, pierwszy (w 1949 r.) odkryty mezon, π^+ , ma masę $139 \text{ MeV}/c^2$. Składa się on z

kwarku up i antykwarku $\bar{d}$. Jego antycząstka, mezon π^- ma identyczną masę ale ładunek przeciwny; składa się z anty-kwarku up , $\bar{u}$ i kwarku $down$, d : $\pi^- = (\bar{u}d)$. Mezon obojętny elektrycznie π^0 jest kwantową „mieszaniną” mezonów π^+ i π^- : $\pi^0 = 1/\sqrt{2}(u\bar{u} + d\bar{d})$.

Mezony są niezwykle ważne: to one „sklejają” składniki jądra – protony i neutrony. Tak jak pole elektromagnetyczne (fotony) są przyczyną oddziaływania między ładunkami elektrycznymi, tak piony wymieniane bez przerwy między protonami i neutronami są przyczyną oddziaływań silnych (w jądrze). Rzuci to nowe światło na strukturę jądra: nie możemy w jądrze rozróżnić protonów od neutronów, bo bez przerwy wymieniają one między sobą własne składniki, czyli zespoły kwarków.

W ten sposób, związane przez kwarki w mezonach protony są neutronami a neutrony protonami. Od czasu do czasu, w cięższych jądrach powstaje przejściowy twór, cząstka alfa i może ona jądro opuścić. W reakcjach jądrowych, po przegrupowaniu kwarków, czasem zostaje namiarowy neutron, czasem proton. Reakcja przemiany dwóch kwarków, jak (3.16) również podlega zasadom prawdopodobieństwa – rozpad kwarków jest rządzone przez tzw. oddziaływania *słabe*.

Które z obserwowanych cząstek możemy zakwalifikować jako „elementarne”? Z pewnością *foton* i *elektron*. Mimo, że w produktach zderzeń wysokoenergetycznych elektronów np. z pozytonami obserwujemy roje innych cząstek, to pochodzą one z einsteinowego $E = mc^2$, czyli zamiany energii kinetycznej cząstek na masę innych cząstek. Nie zaobserwowano nigdy rozpadu elektronu na mniejsze fragmenty – jest to cząstka elementarna.

Elektron ma dwóch cięższych „partnerów”, które żyją bardzo krótko i rozpadają się m.in. na elektron. Są to tzw. miony, μ (masa 207 razy większa niż elektron) i cząstka tau (τ) o masie 3477 razy większej niż masa elektronu. Rodzinę tych trzech cząstek nazywamy *leptonami*, czyli cząstkami lekkimi. Trzy leptony (i trzy anty-leptony) to też cząstki elementarne.

Również kwarki tworzą trzy rodziny (generacje): *up – down*, *strange – charm*, *top – bottom*, o rosnących masach. Wyższe generacje kwarków nie są stabilne. Pierwszy kwark „egzotyczny”, *strange* – dziwny odkryli w 1952 roku Polacy, M. Danysz i J. Pniewski. Kolejne kwarki odkrywano były za pomocą wielkich akceleratorów. Czy już wszystko wiemy?²²

Model teoretyczny zakładający trzy generacje kwarków i leptonów jak do tej pory się sprawdza. Nie bardzo potrafimy przewidzieć np. masę protonu, ale model ten, oparty na parametrach uzyskany z wieloletnich doświadczeń, dobrze wyjaśnia obserwowane różne reakcje między cząstkami.

Podjęto wiele prób rozszerzenia/ zmiany tego modelu. Wymienimy tu teorię strun, hipotezy o ukrytych wymiarach czasoprzestrzeni, grawitację kwantową itd. Żadna z nich nie daje tak rewolucyjnych wniosków o świecie wokół nas, jak to dały np. prawa Maxwella. Tymczasem, wydaje się, że nadciąga burza, podobna do hipotezy Plancka.

W rozważaniach o Wszechświecie, „nie zgadza” się bilans 96% masy i energii. Na razie, roboczo, nieobserwowalny (a z pewnością istniejący) Wszechświat nazwaliśmy *ciemną masą* i *ciemną energią*. Co to jest, dziś (01/07/2012) tak naprawdę nie mamy nawet mglistego pojęcia.

---

²² Dodatkowe materiały, stworzone w ramach projektu UE „Physics is Fun” koordynowanego przez autora, znajdzie Czytelnik na stronach internetowych ZDF UMK w wersji polskiej http://dydaktyka.fizyka.umk.pl/Wystawy_archiwum/z_omegi/index-pl.html i rozbudowanej wielojęzycznej http://dydaktyka.fizyka.umk.pl/Physics_is_fun/html/index-en.html W szczególności, cząstkom elementarnym zostało poświęconych 5 plakatów dydaktycznych, zob. np. http://dydaktyka.fizyka.umk.pl/Pliki/Kwarki_plakaty/enigma5pl.pdf